

Den onde

Djävulen är ett synnerligen omtalat väsen i vår folktro. Han är det enda väsen vars existens är officiellt erkänd av kyrkan. Sägner om honom har berättats i hela landet. Men från början har han inte alls hört hemma här. Han anlände under tidig medeltid med kristendomen, där han utgör den nödvändiga onda motpolen till den allgoda gudomligheten. Namnet kommer från det grekiska ordet *diabolos*, ”förtalare” eller ”anklagare”. Det hebreiska ordet satan har ungefär samma betydelse. Fan är ett fornfrisiskt lånord med innebörden ”frestare”. Hos oss har han också kunnat heta Den stygge, Den onde, Gammel-Erik, Skam, Horn-Per och mycket annat.

I vår folktro kan djävulen uppträda nästan var som helst. Trots att han är extremt farlig kan han besegras av vissa personer, såsom en del präster – särskilt de som lärt sig svartkonst i Wittenberg – och smeder. I sägnerna skildras han ofta som en *trickster*, en makaber upptågsmakare.

Enligt traditionen var det främst när man hade gjort sig skyldig till något syndigt som man fick med den onde att göra – flera sägner om honom har från början faktiskt ofta varit medeltida, varnande predikoexempel. Fan dök bland annat upp vid fylleri, sabbatsbrott, flärdfullt uppträdande och självmord. Att spela kort räknades också som syndigt, och skedde det dessutom på en söndag var risken för ett ovälkommet besök stor:

I Åsele var det på ett ställe som dom hade tagit sig för att sitta och spela kort på söndan. När dom andra for till kyrkan, då satte dom sig att spela.

Så en gång hände det att det kom en fin herre in och ville spela med dem. Det fick han också. Men till slut föll ett kort ner för den som höll på att ge, och då han lutade sig ner och tog upp det, så fick han se att det var som en svans, som låg runt omkring och ringade in dem alla.

Då började han sjunga ”Jag lyfter mina händer upp till Guds berg och hus”, och då for den där fina herrn. Men han sa att om inte den där hade varit, så skulle han ha fått många själar den gången.

Jag har hört av en annan sedan, att då han for, så lyftade han av dörren och stampade ner den ute.

ÅSELE, LAPPLAND

Minst lika illa var det i mångas ögon att dansa. Ungdomar från Dalasocknen Malung mötte en del lördagskvällar ungdomar från Lima, längre norrut. Men det nöjet slutade tvärt sedan något synnerligen kusligt hade inträffat:

Malungspojkarna dansade med Limajäntorna och Malungsjäntorna med Limapojkarna, och dansen gick i rask takt.

Hur länge de varit där och dansat är inte gott att säga; det var en midsommarnatt, då dansen gick som bäst, för de hade smakat på sitt hemgjorda brännvin. Då visade sig plötsligt en ung finkläd man, som deltog i dansen. Då de sett litet nogare på mannen, fick de till sin förskräckelse se att han hade svans. Det blev då tyst som i en grav, och alla stirrade förskräckt, men i detsamma försvann mannen lika fort, som han kommit dit. Alla var säkra på, att det var hin onde själv som visat sig för dem, och alla gick tysta hem till sitt. Men sedan har aldrig en människa dansat där mer. Ännu i dag kallas stället, där de var och dansade, för danslokarna.

MALUNGSFORS, DALARNA

Förutom svansen hade djävulen andra attribut, såsom horn i pannan och bockfot eller hästhov. Men han kunde också uppträda i djurgestalt: som en katt, en hund eller en häst.

Fan vaktade gärna hos den som var på väg att lämna livet. I rätta ögonblicket ville han passa på och ta själen. Han uppträdde förklädd, men i regel fattade man ändå vem som hade tagit plats hos den döende:

Bytet skedde, och allt blev som det skulle. Sägnsens bakgrund är tragisk. Att en del föräldrar som hade särutvecklade barn kunde betrakta magin som ett sista hopp framgår av gamla rättegångsprotokoll. Olyckliga par har ännu på 1700-talet prövat grymma magiska metoder för att få barnet utbytt, till exempel att låta barnet ligga utomhus på julnatten för att trollen skulle tycka synd om det och byta tillbaka.

Trollen ordnade enligt motiv, kända i södra och mellersta Sverige och även i Danmark och Norge, egna stora fester, mest vid jul men också vid andra tidpunkter:

En dräng kom en gång förbi en ättehög som för tillfället stod höjd på silverstötter. Utur högen kom då en trollflicka, vilken bjöd drängen ett dryckeshorn, bräddat med en dryck. Drängen, som var ridande, kastade ut hornets innehåll bakom sig, varvid några droppar därav spilldes på hästens länd, där håret sveddes av. Drängen begav sig då iväg hemåt, men flickan följde efter, medan hon ropade till honom. ”Ri å de årda å på de hårda”, vilket han dock inte gjorde. Drängen kom lyckligt hem och gårdens portar stängdes i hast bakom honom. I detsamma fick han se trollflickan sitta uppe i skorstenen i avsikt att krypa ned genom denna, varför man skyndade sig att stänga spjället, och så måste hon återvända till sin hög utan att ha lyckats vålla någon skada.

VÄSTRA KARUP, SKÅNE

Varför ropar trollflickan som hon gör? Jo, hon ger honom ett ont råd med avsikt att bringa honom i fördärvet. Nu rider han på ”det årda”, alltså på den ärjade (plöjda) åkern. Där är han skyddad eftersom bonden har haft järn i marken och gjort fårör korsvis. Hon vill ha ut honom på ”det hårda”, alltså på vägen där han är oskyddad. Den mest kända varianten av sägnen är knuten till Trolle Ljungby i Skåne, men likartade händelser påstås ha inträffat på flera olika plat-

I en del fall upplever de pinade att de har ansatts av ett litet ulligt väsen, inte av en kvinnlig varelse:

Jag var så illa ansatt av mara en gång, så jag trodde rakt, att jag skulle gå åt. Men det gick bra den gången. Jag hade nyss lagt mig och var klarvaken som jag är nu. Då fick jag se något ulligt, som såg ut som ett nystan, men det hade fötter. Det hoppade upp på bröstet på mig och snörde till, så jag orkade inte andas. Jag tyckte att jag sjönk och kom upp igen. Jag orkade inte skrika, och när jag blev kvitt uslingen, så var jag alldeles blöt av svett.

De sa att det skulle vara gamla käringar och häxor, som skickade mara på en. Knivsuddar och nålsuddar var bra att sticka vid dörren och fönstren. Hon skulle sky för sådant.

ÄRTEMARK, DALSLAND

Förutom att placera ut föremål av stål kunde man även skydda sig genom att strö linfrö runt sängen, ställa skorna med tåspetsarna riktade utåt eller rita fem- eller sexuddiga stjärnor på dörren. Man kunde också utnyttja det förhållandet att maran liksom andra folk-troväsen måste lyda de befallningar de fick. Bra var därför även att stoppa in massor med kohår mellan bladen i en psalmbok och lägga den i fönstret med order till maran att räkna alla håren. Det sysselsatte henne hela natten, och därför kunde hon inte ställa till med något ont. Alternativt tog man in någon markvast i sovrummet. Markvostar kallades vissa kvastlika växtformer på träd – tanken var att hon måste hålla på så länge med att räkna alla kvistarna i kvasten att hon inte hann med att plåga sitt offer. När djur utsattes i stallet eller fähuset var det särskilt lämpligt att placera en vass lie med eggen uppåt eller också att hänga upp en död skata. Dessutom måste man se till att alla hål var ordentligt tilltäppta. Maran behövde nämligen en öppning, om än aldrig så liten, för att komma in.

I södra Sverige var maran ofta ett erotiskt väsen. Hon kom till ensamma män på natten och ville älska med dem. Det kunde till och

En häxa skulle brännas på ett berg i Östra Ny som kallas Toboberg. Men elden rörde ej häxan. Hennes sondotter sa då: ”Farmor, ho har mössa på sej!” Och då såg folket att hon hade en mössa på sig, som de avpetade. Då låg på huvudet en orm, som föll i elden. Denna rörde då genast häxan, och hon brann upp.”

ÖSTRA NY, ÖSTERGÖTLAND

I åtskilliga sägner får vi veta hur det gick till när en privatperson själv oskadliggjorde häxor:

Det var en påskdagsmorgon bonden på Torbjörns gård hade varit ute för att skjuta spelorrar. På hemvägen gick han förbi en kulle, och där satt en stor fågel på en sten. Han gav fågeln ett skott, men den bara riste på sig. Då laddade han om bössan och nappade då ut en silverknapp ur skjortkragen och lade den i bössan. Så sköt han igen, och då flög fågeln.

Några dagar därefter så kom det bud från en torparhustru att han skulle komma dit och ta ut sin silverknapp, emedan den satt i låret på henne.

Denna berättelse har gått i några led från far till son, och den som berättade för mig var Olof Svensson, Åstad. Han var född 1793 eller -94.”

SIBBARP, HALLAND

Silverknappar var utmärkta att ladda med i sådana fall. Det gick även bra med kyrkogårdsmull i förladdningen. Ibland fungerade dock ordinära skott, utan magiska åtgärder.

I sentida sägner omtalas vilken stor makt de trollkunniga hade och hur lätt de kunde förgöra den de fått i uppdrag att skada eller själva kommit på kant med. Så här illa gick det för en skåning:

Det var en bonde i närheten av Immeln som råkade i ovänskap med Sjöa-Jössen under ett dryckeslag. Denne sade då till honom:

